

ԻՍԱՍՏԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՀԱՂՈՐԴԱԿՅՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՀՌԵՏՈՐԻԿԱ

Վերջին ժամանակների փիլիսոփայական գրականության մեջ անելի քան յաճախակի են դարձել հաղորդակցության հիմնախնդրի արծարծումները, որոնք երբեմն իրենց խիստ տարամետ մօտեցումներով հաներձ, աներկբայորեն համերաշխ են հասարակության ձեւաորման, կայացման ու քարզացման գործընթացում այդ երեւոյթի չափազանց կարեւորութիւնը հաստատելու առումով: Հիմնախնդրի այսօրինակ կարեւորումը պայմանաւորուած է ոչ միայն մարդկային իրականության ճանաչման Կոտ իմացաբանական հետաքրքրութեամբ, այլեւ նրա գործառնական (ֆունկցիոնալ) նշանակութեամբ, հասարակական յարաբերութիւնների, սոցիալական կեանքի կազմակերպման գործում նրա կիրառական արժէքով: Թերեւս նախ դրանով, եւ վերջին հաշուով դրանով է բացատրուում նաեւ այն բուռն ակտիւութիւնը այդ ուղղութեամբ, որ նկատուում է այսօր հասարակագիտութեան, հոգեբանութեան եւ սոցիոլոգիայի բնագաւառում: Որքանով հաղորդակցութիւն երեւոյթը իր անմիջական դրսեւորումն է ունենում տեղեկատուական գործընթացներում, այն յայտնուում է նաեւ ժամանակակից ամենաարդիական ու լայնամասշտաբ գիտութեան՝ ինֆորմատիկայի-կիբեռնետիկայի ուսումնասիրութիւնների կենտրոնում, որպէս ինֆորմացիայի տեխնիկական տիրապետման, պահպանման, կարգաւորման եւ ուղղորդման բնական-կենդանի մոդել:

Սակայն, եթէ վերը նշուած բնագաւառներում, որպէս համեմատաբար երիտասարդ գիտութիւններ, հաղորդակցութեան հիմնախնդիրը ունի ոչ-շատ վաղեմի պատմութիւն, ապա փիլիսոփայութեան մեջ որոշակիացած, մասնաւորեցուած ձեւով, թէ որպէս այլ հարցերի յարակցութիւն այն արծարծուել է նրա սկզբնաւորումից ի վեր: Այն անփոխարինելի դեր ունի փիլիսոփայական ցանկացած ուղղութեան, ուսմունքի համար, որն այս կամ այն կերպ առնչուում է մարդու, մարդկային յարաբերութիւնների, հասարակութեան խնդիրներին: Իսկ դեռեւս անտիկ մշակոյթում արդէն դասական մշակման հասած հռետորիկայում, իբրեւ խօսքի միջոցով լսարանին, ունկնդրին, Կրուցակցին ներգործելու գիտութիւն-արուեստում ուղղակի ելակէտային ու մեթոտաբանական նշանակութիւն ունեցաւ:

Այսուհանդերձ, նոյնիսկ ժամանակակից գրականութեան մեջ ակնյայտ է «հաղորդակցութիւն» հասկացութեան իբրեւ կատեգորիայի բովանդակութեան ոչ-միանշանակ ընկալումը, եւ ոչ միայն տարբեր բնագաւառների, այլեւ միեւնոյն գիտութեան մեջ՝ տարբեր հեղինակների մօտ: Իսկ հայալեզու գրականութեան մեջ այն կարիք ունի եթէ ոչ սպառիչ, ապա գոնէ հասկացութային բաւարար ճշգրտման: Ուստի իմաստ ունի նախ եւ առաջ որոշարկել այն բովանդակութիւնը, որն անելի հարապատ է թուում «հաղորդակցութիւն» հասկացութեանը, կամ այն առաւել մօտաւոր ընդհանրացումը, որով հնարաւոր կը լինի միանշանակութիւն ապահովել մեր խնդրոյ առարկայի հետ նրա տարբեր առնչութիւնները ներկայացնելիս:

Անմիջապէս նշենք, որ «հաղորդակցութիւն» հասկացութիւնը մեզանում ունի չափազանց լայն կիրառութիւն: Այն գործածուում է թէ անկենդան-տեխնիկական միջակայքում կապերի ներկայացման (ջերմահաղորդականութիւն, էլեկտրա-, հաղորդակից անօթներ), թէ կենդանի բնութեան, կենսաբանական աղանշանների նկարագրութեան (մեղուները, դէֆինները, հաղորդակցում են...), թէ մարդկանց, հասարակական սուբյեկտների եւ մշակոյթների փոխներգործութեան յարաբերութիւնների բնութագրման (մարդկային հաղորդակցութիւն կենդանի հաղորդակցութիւն, հոգեւոր հաղորդակցութիւն եւ այլն) համար: Անգամ մասնագիտական գրականութեան մեջ յառակ չի որոշարկուում «հաղորդակցութիւն»

եւ «կոմունիկացիա» (communication), «հաղորդակցութիւն» եւ «շփում» (intercourse), «հաղորդակցութիւն» եւ «կապ» (tie, contact), «հաղորդակցութիւն» եւ «փոխադրեցութիւն», «փոխներգործութիւն» (interact) եւ այլ կուգորդութիւնների համեմատական բնութագրերը, որի հետեւանքում հնարաւոր են դառնում գիտական հաղորդակցութեան, տեսութիւնի այլընթերցման, տարբերակման անցանկալի դէպքերը եւ որպէս տեսման կիրառող հասկացութեան անթղյալորդի բազմաւատմութիւնը, ոչ-միանշանակութիւնը: Նման իրավիճակում որպէս աշխատանքային մեխանիզմ կարող է ծառայել կոմունիզմը (պայմանաւորուածութեան) սկզբունքը, որը կարող է ապահովել գոնէ որոշակի ընհանրութիւն ներկայացող նիւթի միասնական ընկալման առումով:

Մեզ հետաքրքրող հիմնականորէ բերումով վերընշուածներից աւելի կարեւոր է թուում «կոմունիկացիա» եւ «շփում» հասկացութիւնների բովանդակային համապատասխանութեան խնդիրը «հաղորդակցութեան» հետ, քանի որ մենք փորձում ենք հետադարձութիւնը ներկայացնել կենդանի հաղորդակցութեան եւ դրա առաւել արտայայտուած դրսեւորում: Կարծում ենք, նման անդրադարձը արդարացում է, որքանով աւելի քան նկատելի է դրա բանավիճակին արժարժումները մի շարք ժամանակակից հեղինակների աշխատութիւններում:

Այս առումով, թէեւ վիճաբարոյց, բայց աւելի ամբողջական է թուում Մ. Ս. Կազանի վերլուծութիւնները նշում հասկացութիւնների կապակցութեամբ: Ընդունելով կոմունիկացիայի ելակէտային նշանակութիւնը հասարակութեան կայացման գոյծընթացում, նա «շփում» հասկացութեան բիոլոգիկացիա (կենսաբանականացում) է համարում «կոմունիկացիայի» հետ նրա նոյնացումը, պնդելով, որ դրանք թէեւ կապուած, բայց արմատաւազ տարբեր են թէ բովանդակութեան, թէ ձեւի, թէ նպատակի եւ թէ յարաբերող կողմերի կարգավիճակի առումով: Ըստ Մ. Կազանի, ի դէմս կոմունիկացիայի մենք գործ ունենք տեղեկատուութեան միակողմանի գործընթացի հետ, ուր ի սպառ բացակայում է յետադարձ կապի երեւոյթը եւ ի տարբերութիւն ստացողի (օբյեկտի), սուբյեկտի դերում (ակտի կազմակերպման, նախաձեռնման, ակտիւութեան եւ ինֆորմացիայի բովանդակութեան մշակման առումով) հանդէս է գալիս միայն մի կողմը՝ ինֆորմացիա (գիտելիք, գաղափար, գործնական հաղորդում, փաստական տեղեկութիւն, ցուցում, հրաման եւ այլն) տուողը: Նման կապ կարող է տեղի ունենալ ինչպէս մարդ-մարդ, այնպէս էլ՝ մարդ-կենդանի, մարդ-մեքենայ յարաբերութիւններում: Դա սակաւ արդիւնաւէտ կապի ձեւ է, ուր հաղորդող-հաղորդում-ընդունող միջակայքում տեղի է ունենում ինֆորմացիայի կորուստ, նուազում: Մինչդէռ շփման մակարդակում, որը կայանում է երկու սուբյեկտների (ոչ թէ սուբյեկտի եւ օբյեկտի, կամ որպէս օբյեկտ դիտող անձի) միջեւ, առկայ է նոր ինֆորմացիայի համատեղ մշակում երկուստեք ակտիւ երկխօսութեան միջոցով, ուր արդէն ոչ թէ միայն մէկ կողմից հոսող, այլ շրջանաւորող ինֆորմացիայի քանակը աւելանում, հարատւանում ու ամբողջանում է:²

Հասկանալի է, որ «կոմունիկացիայի» եւ «շփման» այսօրինակ տարանջատմամբ Մ. Կազանը չէր կարող համաձայնել Կ. Չերիի կողմից կոմունիկացիայի սահմանմանը, որը ոչ միայն մարդկանց խումբը, հասարակութիւնը, այլեւ մշակոյթը դիտում է որպէս մարդկային կոմունիկացիայի դրսեւորում, իսկ բուն կոմունիկացիան՝ որպէս «մասնակցութիւն», միմեանց հասկացում, փոխհամաձայնում, աւելին՝ միասնութիւն:³ Անշուշտ, այստեղ խօսքը չի գնում ֆիզիքական կամ նոյնիսկ ընդամենը գործողութիւնների միասնութեան մասին, որը, իր իսկ Մ. Կազանի լեզուով ասած՝ կոմունիկացիայի բիոլոգիկացիա կը նշանակէ: Այլ ենթադրում է այնպիսի յարաբերութիւն, ուր առկայ է ոչ միայն երկուստեք իրար հասկանալու, համաձայնուելու փաստը, այլեւ պագմունքային

համերաշխություն, միմեանց յուրական դրսևորումներին արձագանգելու, համակիր լինելու հանգամանքը: Մյուսնք գործօններ են, որոնք անկախ նպատակադրումից, միշտ ներկայ են խօսքային հաղորդակցության մակարդակում եւ ապահովում են լեզուի կոմունիկատիվ ֆունկցիայի իրականացումը: Բառերը լինելով պուտ կոնտենցիոնալ բնույթի իմաստային սիմուլներ եւ ինքնին չպարունակելով որեւէ էմպատիկ խորհուրդ (էմպատիա - ուրիշի ապրումներին յուրական արձագանգման ընդունակություն, նրա պզգցմունքների, անձի մեջ ներթափանցման, նրա աշխարհընկալմամբ տեսնելու կարողություն⁴), կենդանի հնչման պարագայում որոշակիորեն այլ նշանակություն են ստանում՝ իրենց վրայ կրելով արտայայտողի սուբյեկտի երանգադրումը, նրա արժեքային կողմնորոշմանը, բարոյահոգեբանական ու նպատակային դիրքորոշմանը համապատասխան: «Երբ տեղի է ունենում մտքերի փոխանակություն,- գրում է Տ. Շիրոտանին,- իւրաքանչիւր մարդ փաստօրէն անում է ըստ էության երկու տարբեր բան: Մի կողմից նա օգտւում է բառերից իբրեւ կատեգորիաների սիմուլներ, որոնք ուսում է հաղորդել ունկնդրին, միւս կողմից հասկանալ է տալիս իր սեփական վերաբերմունքը այն բանին, ինչի մասին խօսքը գնում է: Ինչ է նա մտադիր ասել, ցոյց է տալիս նրա արտայայտությունների բովանդակությունը, իսկ այն, թէ ինչ պզգցմունքներ է առաջացնում իր մեջ պրոյցի առարկան, արտայայտում է նրա խօսքի ոճում: Հետեւաբար անհրաժեշտ է տարբերակում դնել այն բաներում՝ մարդը ինչ է ասում եւ նա դա ինչպէս է ասում»⁵:

Մարդ էակը լինելով (գուցէ ատելի շուտ եւ ատելի շատ) պզգցմունքային եւ յուրական էակ, եւ գտնուելով բնական, կամաւոր յարաբերություններում, անգամ շատ ցանկանալու պարագայում չի կարող իր խօսքն, ինֆորմացիայի արտայայտումը մինչեւ վերջ ու բացարձակ պոէզ, անջատել որպէս դրա վերապրում ունեցած իր տրամադրությունից, վերաբերմունքից, գնահատականից: Աւելին, մարդկային հաղորդակցության, մասնատրապէս դրա խօսքային ձեւի մի որոշակի քանակ (թերեւս դժուար որոշարկելի տոկոսային համամասնությամբ) մոտիւացում է ոչ այնքան օբյեկտիվ իրականության մասին իմացական բնույթի տեղեկատուությամբ (որը տուեալ դէպքում ատելի շուտ կատարում է արտայայտման առիթի, պատրուակի դեր), որքան յուրական, պզգցմունքային համաձայնության, համերաշխության, աջակցության, վերջին հաշուով դիմացինի մասնակցության, միասնության նպատակով: Ահա, թէ ինչու, մարդկանց միջեւ կոմունիկատիվ յարաբերություններում (անկախ դրսևորման ձեւից) տեղեկատուական-իմաստային, «ինչ ասելու» անհրաժեշտությունից զատ, ատելի քան կարեւորում է բարոյահոգեբանական, աշխարհայեացքային միասնության, էմպատիկ նշանակության, «ինչպէս ասելու» հանգամանքը, որի շնորհիւ նաեւ, կամ գուցէ ատելի ճիշտ է ասել՝ նախ որի շնորհիւ էլ, եթէ ոչ առաջանում, ապա կայանում, ամրապնդում է կոմունիկատիվ իրավիճակը, հաղորդակցության գործընթացը: Եւ կրկին պէտք է համաձայնել Տ. Շիրոտանինի հետ, ըստ որի «անբաւարար է կոմունիկացիայի ողջախոհական ընկալումը՝ մէկը ուղարկում է ապրանշան, միւսի պզայական օրգանները որսում են ակուստիկ տատանումները եւ վերջինս ինտերպրետացիայի (մեկնել) է ենթարկում տուեալ տեղեկությունը: Դա արտացոլում է Լատուելի յայտնի բանաձեւի՝ «Ով եւ ինչ հաղորդեց, ինչ եղանակով, ում, ինչ արդիւնքով»: Այս կերպ կոմունիկացիայի ուսումնասիրությունը հանգեցրւում է սկսնադրիւրի, բովանդակության, թիրախի (ընդունիչի) եւ արդիւնքի որպէս մեխանիկական ամբողջի վերլուծությանը: Կոմունիկացիայի արդիւնքը դա ընդամենը արտաքին գրգռիչի արդեցությամբ ունկնդրի դիրքորոշումների ու վարքի փոփոխությունը չէ, այլեւ որոշակի համաձայնության ձեռքբերումը: Համաձայնությունը ընդհանուր աշխարհի պատկերի հաստատումն է նրանց մօտ,

ովքեր միադրուած են համատեղ գործողութեան»:⁶ Այլապէս կոմունիկացիան սահմանելով ու սահմանափակելով ԿՄՈՒ ուղղորդուած ինֆորմացիայի առաքման ֆունկցիայով⁷, յիշեալ հեղինակները փաստօրէն «կոմունիկացիա» հասկացութեան ամբողջ ծաւալը վերագրում են նրա մէկ մասին միայն (այն էլ վերջինիս միակողմանի, մեկուսացուած, վերացարկուած բնութագրին, ուր կողմերից մէկը, անգամ բանական էակ լինելու պարագայում, հանդէս է գալիս որպէս ԿՄՈՒ կրաւորական օբյեկտ, պասիւ ընդունիչ), իսկ մարդկային լիարժէք, երկկողմանի, միասնական կապի, հաղորդակցութեան երեւոյթը արտացոլում է «շփում» հասկացութեամբ:

Թերեւս կոնուենցիոնալ սկզբունքով կարելի էր համաձայնել հասկացութիւնների բովանդակային այսպիսի տարբերականման, դասակարգման հետ, եթէ հնարաւոր լինէր նրանց ծաւալների յստակ տարանջատումը, որոշարկումը թեկուզ իբրեւ սեռի եւ տեսակի փոխարարելութիւն: Թւում է, նման փորձ մենք ունենք ի դէմս Մ. Կազանի արդէն յիշատակուած ծաւալուն աշխատանքի: Ի թիւս այլ տարբերութիւնների (որանց մասին խօսուել է վերեւում), նա հիմնական է համարում հաղորդատուութեան (իմա. կոմունիկացիա) եւ շփման ինքնատեղիկացիայի (ինքնիրականացման) մեթոդների տարբերութիւնը. հաղորդատուութեան կառուցուածքը մենախօսական է, շփման կառուցուածքը՝ երկխօսական:⁸ Եւ Կարգացնելով այս միտքը, հեղինակը կատարում է պնդումներ, որոնք մեզման ասած՝ ապառ, իսկ ոչ-շատ մեղմ լինելու դէպքում՝ կարելի է վիճալարոյց համարել. «Ինչ խօսք,- գրում է նա,- կոմունիկատիւ հաղորդումը միշտ հասցեագրուած է ինչ-որ մէկին, որից նրա մենախօսական բնոյթը կարող է թուալ կասկածելի: Բայց պէտք է նկատի ունենալ, որ հաղորդումը ոչ-անձնատրուած (ինպերսոնալ) է, քանի որ այն ուղղուած է ցանկացած հասցեատիրոջ, եւ ոչ թէ որոշակի ինչ-որ մէկի կամ միակի (ինչպէս թերթային ինֆորմացիա, դաս կամ դասախօսութիւն, հռետորի խօսք, գիտական տրակտատ եւ այլն), որա համար էլ այն ձեռք է բերում մենախօսութեան ձեւ, ուղարկուած բոլորին... այսինքն ընդունողներին որպէս օբյեկտների: Երկխօսութիւնը ինֆորմացիոն կապ է երկու անձերի միջեւ, որոնցից խրաքանչխրը դիմում է հենց այդ մասնակցին (partner) որպէս իր միակ ունկնդրի...»:⁹

Նախ, նկատենք, որ երկխօսութիւն հասկացութեան ծաւալի այսօրինակ ներացումը նրանից դուրս է թողնում մարդկանց հաղորդակցութեան այնպիսի դէպքերը, երբ մասնակիցների թիւը անցնում է երկուսից, եւ խրաքանչխրը դիմում է բոլորին կամ մի քանիսին միաժամանակ (օրինակ՝ «կոր սեղանի», պառլամենտական արձարժումների կամ խմբային ցանկացած քննարկման ժամանակ): Երկրորդ, երկխօսութիւնը (դիալոգ) բնաւ էլ չի նշանակում միայն երկուսի խօսք կամ երկուսի խօսակցութիւն, այլ երկկողմանի խօսակցութիւն, որն էլ բնաւ չի ենթադրում կողմերի անպայման եւ միայն երկուսը լինելը: Երկխօսութիւնը կապւում է քննարկող նիւթի շուրջ արտայայտուելուն կողմերի մասնակցութեամբ, եւ բնաւ էլ պարտադիր չէ, որ նրանք հանդէս գան խօսքի արտայայտման հաւասար ծաւալով, մասնակցութեան բացարձակ համարժէք քանակով ու կարգավիճակով եւ նոյնիսկ արտայայտման ձեւերի ու եղանակների ճշգրիտ նոյնութեամբ: Հասիւ թէ կարելի է մերժել երկխօսական բնոյթը այն գործընթացի, ուր հայրը երկար խրատում-յորդորում է որդուն, իսկ վերջինս ժամանակ առ ժամանակ (թեկուզ խիստ սակաւ) արձագանգում է նրան համաձայնող կամ ժխտող որեւէ արտայայտութեամբ, ժեստով, դիմախաղով կամ նոյնիսկ շարժումով: Եւ, վերջապէս, որքանով է արդարացուած, ֆունկցիոնալ իմաստով ճշգրիտ երկխօսութեան եւ մենախօսութեան այսպիսի խիստ տարանջատումը, առաւել եւս հակադրումը, երբ մենախօսութիւնը կարելի է

հասկանալ առնուապ երկու իմաստով. առաջին, երբ մարդը արտայայտում է իր միտքը (մտքերը) ելոյթի կամ դիմումի ձևով, ուր անպայման է ունկնդրի առկայութիւնը եւ եկթաղրուում է արձագանգման դէպքը (արձագանգման ձեւերն ու եղանակները կարեւոր չեն), երկրորդ, երբ մարդը խօսքի միջոցով դրսեւորում է իր մտքերն ու պզգծմունքները, չկարեւորելով ունկնդրի առկայութիւնը, արձագանգման անհրաժեշտութիւնը, խօսում է, այսպէս ասած, իր համար, ինքն իր հետ, կամ նոյնիսկ հենց ունկնդրի համար, բայց քննարկման չդնելով, չակնկալելով, չկարեւորելով արձագանգը:

Այս եւ նման հարցերի անորոշութեան պարագայում (աւելի ճիշտ է ասել՝ որոշակիութեան, բայց ոչ վերը յիշատակուած մօտեցմամբ, դասակարգմամբ) անընդունելի, արհեստական է թուում «կոմունիկացիա» եւ «շփում» հասկացութիւնների խիստ տարանջատումը, առաւել էւս, երբ ի թիւս հաղորդակցութեան այնպիսի բարդ գործընթացների, ինչպիսին է դասը կամ դասախօսութիւնը, նեղ իմաստով կոմունիկացիայի շրջանակներում է դիտարկում նաեւ հռետորութիւնը: Այստեղ խնդիրը ոչ թէ վերջինիս կոմունիկացիա լինել-չլինելն է, այլ այդ հասկացութիւնների ըմբռնման, դրանց բովանդակութիւնների աղեկուատ մեկնաբանութիւնը: Այն, որ «հռետոր» հնում (լատիներէն) նշանակել է լսարանի առջեւ ելոյթ ունեցող, դրանից միանշանակօրէն չի բխում, որ հռետորութիւնը գոյութիւն ունի միայն լսարանում, իբրեւ մեծաքանակ, պասիւ ունկնդրի (վերը նշուած իմաստով կարելի է նոյնիսկ ասել՝ ընդամենը ներկաների) եւ մենախօսութեամբ տարուած խօսողի միակողմանի կապ, յարաբերութիւն: Նոյնիսկ եթէ հռետորութիւնը դիտենք որպէս ինչ-որ հարցի շուրջ անհրապէս (նոյնական չէ՝ անուարբեր) ունկնդրի առջեւ իրապէս ներկայացնողի, մեկնաբանողի ելոյթ, կրկին այն չի մնում մենախօսութիւն, առանց յետադարձ կապի, չի կարող ընթանալ առանց ունկնդրի (մասնակիցների) տարբեր ձեւերով դրսեւորող արձագանգի (ակնարկ, համաձայնութեան-անհամաձայնութեան ձայնային կամ ժեստային արտայայտում, հարցեր եւ այլն) եւ դրանց պատասխան ու համապատասխան քայլերի, որով պայմանաւորուած է հռետորական խօսքի թէեւ նախապատրաստուած, բայց հնչման պահին իմպրովիկացիոն, «այսվայրկենական» բնոյթը: «Այսվայրկենականութիւնը, - գրում է Գ. Զ. Ապրեսեանը, - նշանակում է, որ խօսքի պարզացման գործընթացում հռետորը պզպով լսարանի տրամադրութիւնները, փոխում է ինչ-որ բան իր խօսքում, շեշտում է որոշ դրոյթներ, որոնց կարեւորութիւնը նա գիտակցում է (անշուշտ ունկնդրի ռեակցիայից բխեցնելով-Ա. Վ.) հենց այդ պահին»: Միւս կողմից, ելոյթում առկայ «այն յուպմունքը, որը ծնում է նրա թեմային, գաղափարներին ու մատուցմանը ստեղծագործական մօտեցման շնորհիւ, չի կարող չփոխանցուել ունկնդրին: Տեղի է ունենում անհատական յուպածմութեան տրամաֆորմացիա կոչելով յուպմունքի, որը «յետադարձ կապի» օրէնքով փոխանցում է ելոյթ ունեցողին, դառնալով որն անհրաժեշտ շփման կարեւորագոյն գործօն: Պարզ է, որ այս պահը մեծ տեղ է գրաւում հռետորական արուեստում...»:

Յետադարձ կապի երեւոյթը բնաւ էլ պատահական չէ հռետորական պրակտիկայում. աւելին, նրա առաջացման թուացեալ տարերայնութիւնը իրականում կապմակերպում ու պահպանում է ամենայն հետեւողականութեամբ որպէս գործընթացի անհրաժեշտ մեխանիզմ եւ իրավիճակի գնահատման-կողմնորոշման յստակ չափանիշ: Այլ բան է, որ հաղորդակցութեան միւս կողմի համար այն ունի Կոմունիկատիւ ֆունցիա եւ իրականացում է իբրեւ ինքնաբոյս արձագանգի դրսեւորում: Մինչդեռ, դարերի ընթացքում հռետորիկայի տեսութեան մէջ մշակուել է ոճական հնարքների մի ամբողջ համակարգ, որն ուղղուած է նախ եւ առաջ յետադարձ կապի գործառնութեանը, հռետորի եւ

լսարանի միջև երկկողմանի հաղորդակցության կայացմանը, արժարժուող հարցին ունկնդրի ակտիվ մասնակցությանը: Դրանցից են հռետորական (ոճական) դադարը, դիմումը, երկխոսությունը, հարցը և այլն: Նշումներից խրաբանչիքը հռետորական խօսքը աշխոյժ, դինամիկ և հնչման առումով բազմերանգ դարձնելուց զատ, ապահովում է նաև հռետորի և լսարանի փոխըմբռնման, միասնության, փոխհամաձայնության կամ ներհակության բացայայտման հնարավորությունը: Ահա, թե ինչու, որոշ հեղինակներ չափապանց կարեւորելով այս գործօնը, համարում են, որ մասնակցական ելոյթը պետք է նմանուի լա պրոյցի, պարպապէս ձայնի, պահուածքի, իրավիճակին թեմայի համապատասխանեցման յստակ ճշգրտումներով:¹¹

Երկխոսության մեխանիզմը հռետորի համար կարեւորում է ոչ միայն արդէն կենդանի ելոյթի ժամանակ, այլ դեռևս մինչկոմունիկացիոն փուլում, սպասուող ելոյթին նախապատրաստուելիս, երբ վերջինս ամենայն մանրակրկիտությամբ ուսումնասիրելով ենթադրուող լսարանի (մասնակցի) կապը, նրանց շահերը, հետաքրքրությունները, նախապրությունները, արժեքային համակարգը (մի խօսքով այն ամէնը, ինչով կարող է մոտիւացուել նրանց մոտքերը, պզգցմունքները, տրամադրություններն ու վարքը), իր խօսքը մշակում է նրա հետ անընդհատ երեւակայական բանավեճի, երկխոսության, համոզման մեթոդով:¹² Այս գործընթացում հռետորը նախ փորձում է աշխարհին և մասնատրապէս ներկայացուող հիմնախնդրին նայել ունկնդրի աչքերով (արդէն յիշատակուած էմպաթիայի երեւոյթը) և ապա որոշարկել այն հարցադրումներն ու առարկությունները, որոնք բխում են վարձացման տրամաբանությունից կամ որոնք կարող են ներգործող ներուժ ունենալ տուեալ պարագային: Այստեղ աւելի քան վճռորոշ են դառնում այն ընդհանուր և ուղղակի, կոնկրետ և փոխաբերական դիմումների ու հարցերի (լսարանին ուղղուելիք) նախապատրաստումը, որոնք միտում են ապահովելու ապագայ ունկնդրի ոչ միայն մասնակցությունը արժարժուող խնդրին և ընդհանրապէս գործընթացին, այլև ընդհանրության հասնելուն: Իսկ արդէն կենդանի ելոյթը, լինելով դրա իրականացման գործընթացը, բերում է իր շտկումները, խնայողիկացիաները, վերախմբագրումները, որքանով՝ անկախ հռետորի պատրաստուածությունից ու փորձից, հնարաւոր չէ մինչև վերջ կանխատեսել սպասուող իրավիճակը, սպառել բոլոր հնարաւոր դէպքերը, որքանով դա վերաբերում է մարդկային հաղորդակցությանը և տուեալ դէպքում՝ մասնակցի արձագանգին:

Անշուշտ երկխոսութիւն երեւոյթը հռետորական պրաոիկայում թէ՛ ձեռի և թէ՛ ծագման ու ընթացքի առումով ունի իր խրայայտկութիւնը և որոշակիօրէն տարբերում է առօրեայ կեանքում երկու սուբյեկտների շփման սովորական եղանակից, բայց դրանից այն չի դադարում կողմերի հաղորդակցության (որոշ իմաստով կարելի է ասել աւելի արդիւնաւէտ), փոխըմբռնման, համաձայնության, յուսական համակեցութեան, վերջին հաշուով՝ միասնության միջոց լինելուց:

Ցանկացած հռետորական ելոյթ հետապնդում է որոշակի նպատակ և, ունկնդրին համախոհ, համակարծիք և վերջին հաշուով նպատակի իրականացմանը մասնակցից դարձնելու խնդրում հռետորի համար վճռական նշանակութիւն ունի մատուցուող խօսքի նրա ըմբռնումը, դիրքորոշումը, անմիջական, բացայայտ թէ՛ բացայայտ մասնակցութիւնը արժարժուող թեմային, որով լսարանը ներկայացուած հարցին կամ ներկայացուող տեսակէտին իր վերաբերմունքը արտայայտելով հանդերձ դառնում է վերանայման վերախմբագրման (հաղորդակցութեան, խօսքի) խրայայտուկ գործօն: Այս պարագայում հռետորը իր խօսքը կառուցում է (դեռևս նախապատրաստական, մինչկոմունիկացիոն փուլից սկսած) ոչ միայն ըստ քննարկուող թեմայի կամ հետապնդուող նպատակի, այլև

ըստ ունկնդրի, լսարանի, վերաբերմունքի, արձագանգի, մասնակցության: «Ցանկացած բանառոր ելոյթ ուղիղ կոմունիկացիայի դրսևորում է, ուր չկայ պատմէ՛լ խօսողի եւ լսարանի միջեւ, - գրում է Ե. Ա. Նոժինը, - Մշտապէս դիտելով լսարանը, հռետորը հնարաւորութիւն ունի խրաքանչիւր պահի գնահատել ունկնդիրների ռեալ վիճակը ըստ նրանց արտաքին տեսքի՝ ուշադրութեան, ակնարկի կամ պահուածքի այլ տարրերով (յետադարձ կապ) եւ անհրաժեշտութեան դէպքում՝ ճշգրտել իր ելոյթը... »:

Ուստի, այսքանով իսկ, հապիւ թէ արդարացում է հռետորական ելոյթը սուբյեկտի եւ օբյեկտի միջեւ միակողմանի կապի ձեւ դիտելը, եթէ դա ընդհանրապէս հնարաւոր է մարդ-մարդ ապատ յարաբերութիւններում:

Անվերապահ կարելի է համարել նաեւ հռետորական խօսքի անհասցէ, «բոլորին» ուղղում լինելու մասին պնդումը, որի համար կրկին հիմք է ծառայում հռետորութիւնը միայն մեծ լսարաններում ամփոփելու եւ լսարանն էլ որպէս պախ, անարձագանգ, կրաւորական եւ իր կապով պուտ պատահական, ընդհանրութիւններից պուրկ տարասեռ Կանգում տեսնելու տարակուսելի տեսակէտը:

Սկսած դեռեւս անոիկ մշակումներից հռետորիկայի տեսութիւններում առաջնային հիմնախնդիրներից են եղել հռետոր-լսարան, հռետոր-ունկնդիր կապի, վերջինիս բնոյթի, որոշակիութեան, միասնական թէ ոչ՝ բաց միշտ որպէս համեմատաբար կոնկրետ սուբյեկտ կամ սուբյեկտներ հանդէս գալու երեւոյթները, որոնց լաւ խնացութիւնը եւ որոշակիօրէն հասցէագրում դիմումը դիտուել է իբրեւ յաջողութեան, արդիւնաւէտ հաղորդակցութեան կարեւոր նախապայման: Եւ դա պատահական չէր, որքանով որ հռետորիկան ծագում է հին աշխարհում որպէս նախ եւ առաջ քաղաքական եւ դատական պրատիկայում խօսքի կառուցման ու մատուցման մասին գիտութիւն, որի կիրառութեան բնագաւառում ցանկացած կոնկրետ իրավիճակ ենթադրում էր առնուապէս երկու (իսկ յաճախ աւելի) կողմերի ներկայութիւն, իրենց շահերով, հետաքրքրութիւններով ու հետապնդած նպատակներով, եւ այդտեղ հռետորի ելոյթը չէր կարող ուղղում լինել կամ միշտ ու միայն ուղղում լինել բոլորին (թէպէտ տեղի էր ունենում բոլորի առաջ), լինել խօսք ընդհանրապէս:

Այս առումով աւելի քան տեղին է ու տպաւորիչ Ցիցերոնի յիշատակած յիշատի պրոտաշարժ դէպքը հռոմէական դատարանում, որի գլխաւոր հերոս Անտոնիոսը (մեկ քաջ յայտնի Կորաւարն ու հռետորը, յետագայում նաեւ պատմողը) ի պաշտպանութիւն դաժան հալածանքների ենթարկում նախկին Կորաւար Ակուիլիոսի իր ելոյթի ժամանակ նկատելով հանդիսականների մէջ Գայ Մարցիոսին (տուժողի վաղեմի պիւսակցին, որը նոյնպէս խոշտանգուել էր մեղադրեալի ձեռքով), տառացիօրէն ամբիոն է քարշ տալիս վերջինիս, մոլեգնօրէն պոկոտում հագուստը՝ ի ցոյց դնելով դաժան կոտանքներից առաջացած խորը վէրքերի սպիները նրա մէջքին: «Նա լաց եղաւ, - շարունակում է Անտոնիոսը, - եւ նրա արցունքները մեծապէս օգնեցին ինձ: Ես մի քանի անգամ դիմեցի նրան, յիշեցրի ռապի ընկերութիւնը Ակուիլիոսի հետ, կոչ արեցի պաշտպան կանգնել մեր բոլոր փառապանծ Կորաւարներին. եւ արտասուեցի եւ չթաքցնելով արցունքներս, զթաքստութեան կոչեցի աւտուածներին ու մարդկանց, համաքաղաքացիներին ու համակիրներին... »:

Հապիւ թէ փորձառու հռետորը աչքաթող արեց որեւէ մասնակցի, եւ հապիւ թէ ներկաներից որեւէ մէկը անարձագանգ ու անմասն եղաւ այդ դիմումներին, կոչերին՝ դրանք անհասցէ եւ իրեն չուղղում համարելով: Սա հռետորական ելոյթի մի դասական նմուշ է, ուր աւելի քան ակնառու է ոչ միայն խօսքի ընդհանուր եւ կոնկրետ ուղղորդման, հասցէագրման, այլեւ յետադարձ կապի,

ապրումների տրասֆորմացիայի, ընդհանրապես արդիւնատէտ հաղորդակցութեան շօշափելի դրսեւորումը:

Ժամանակակից գրականութեան մէջ այս հիմնախնդիրների շուրջ կան բազմաթիւ նկատառումներ ու դիտարկումներ, որոնց ընդհանուր իմաստը կարելի է ամփոփել հետեւեալ ընդարձակ մէջբերումով. «Պերճախօսութեան հոգեբանական դժուարութիւններից մէկը հենց այն է, որ ամբիոնից խօսողը դիմում է ամբողջ լսարանին, բայց իրականում ասում է խրաքանչիւրին, ջանալով նրան մասնակից դարձնել իր մտքերին եւ զգացմունքներին: Հռետորական խօսքի անդիմութիւնը միշտ դատապարտում է նրան անյաջողութեան: Այդպիսի խօսքը ուղղուած է «ոչ մի տեղ»: Ահա թէ ինչու ճշգրիտ հաշուառումը ունկնդիրների կապմի եւ այն բանի, թէ ինչ տրամադրութիւններով ու ցանկութիւններով են նրանք այսօր հաւաքուել, հռետորական վարպետութեան յաջողութեան յոյժ նախապայմաններից մէկն է՝ անհրաժեշտ անհատական եւ կոլեկտիւ մտքերի ու զգացմունքների ձեւաորման վրայ ազդելու համար, քանզի հենց դա է այն մերձադր նպատակը, որին պէտք է հասնի հռետորը տուեալ լսարանում: Այն հանդիսանում է նախադրեալ եւ հիմք հռետորի եւ իր լսարանի միջեւ շփման (աճող կապերի) համար, առանց որի հնարաւոր չէ յուսալ տուեալ մասսայական էլոյթի արդիւնատէտութիւնը: Որքան մեծ է այդպիսի շփումը սոցիալ-հոգեբանական, ինֆորմատիւ-ճանաչողական առումով, այնքան արդիւնատէտ է անհրաժեշտ, ընդ որում աճող, փոխհասկացումը: Եւ այդժամ միասնութիւնը գործում է նաեւ որպէս հռետորական արուեստի որոշակի սուբյեկտիւ գործօն»¹⁵:

Այսպիսով, հռետորութիւնը հանդիսանում է խրադրիւ հաղորդակցութիւն, կոմունիկացիա, շփում (ընդհանուր իմաստով դրանք նոյնական են) երկու սուբյեկտների (հռետոր-ունկնդիր) միջեւ, քննարկուող հարցի շուրջ փոխըմբռնման, համաձայնութեան, աշխարհայեացքային, բարոյահոգեբանական ու կանային միասնութեան հասնելու մերձադր նպատակով, որի իրականացման գործընթացում հռետորի կողմից ի սպաս դրուող հնարքները, մեխանիզմներն ու միջոցները (բառային, իմաստային, ոճական, ձայնային, արտայայտչական, ժեստային, շարժողական եւ այլն) ներկաների ակտիւութիւնն ու մասնակցութիւնը խրադրաբանական կերպով ապահովելու հետ մէկտեղ, այն դարձնում են ատելի արդիւնատէտ եւ, հոգեբանական ու գեղագիտական առումով՝ ատելի ընդունելի:

Գրականութեան ցանկ

1. տե՛ս, Մ. Ս. Կազան, Շփման աշխարհը, Մոսկուա, 1988, էջ 59 (ռուս.):
2. տե՛ս նոյն տեղում, էջ 145-147:
3. տե՛ս С. Cherry. On Human Communication. A Review, a Survey and a Criticism. Cambridge (Mass.), 1966, էջ 3-5, 7:
4. այս մասին մանրամասն տես Մ. Ս. Կազան, Շփման աշխարհը, էջ 260:
5. Տ. Շիրուտանի, Սոցիալական հոգեբանութիւն, Մոսկուա, 1969, էջ 133 (ռուս.):
6. Նոյն տեղում, էջ 120:

7. տե՛ս, Ա. Վրուդնի, Լեզուի, գիտակցության եւ գործունեության մասին, «Կոմունիկացիայի փիլիսոփայական-հոգեբանական հիմնախնդիրների մասին», Ֆրունկե, 1971, էջ 5 (ռուս.):
8. տե՛ս, Մ. Ս. Կազան, Շփման աշխարհը, էջ 150:
9. նոյն տեղում, էջ 155:
10. Գ. Զ. Ապրեսեան, Հոետորական արուեստ, Մոսկուա, 1978, էջ 177, 191 (ռուս.):
11. տե՛ս, Պոլ Լ. Սուպեր, Խօսքի արուեստի հիմունքներ, Մոսկուա, 1958, էջ 31 (ռուս.):
12. այս մասին տես Ե. Ա. Նոժին, Բանաւոր ելոյթի վարպետութիւն, Մոսկուա, 1989, էջ 64 (ռուս.):
13. նոյն տեղում, էջ 8:
14. տե՛ս, Մարկ Տուլիոս Յիցերոն, Երեք տրակտատ հոետորական արուեստի մասին, Մոսկուա, 1972, էջ 168 (ռուս.):
15. Գ. Զ. Ապրեսեան, Հոետորական արուեստ, էջ 171:

ԱՏՈՄ Ս. ՎԱՐԴՈՒՄԵԱՆ